

Markója Csilla

A BUDAPESTI MŰVÉSZETTÖRTÉNETI
TANSZÉK TÖRTÉNETEI

1962. április 20-án az ELTE Egyetemi Tanácsa összeült, és megvitatta az egyes tanszékek előző évi jelentéseit és jövő évi terveit. A Művészettörténeti Tanszék Vayer Lajos professzor vezetésével egy pár soros történeti összefoglalást is csatolt a jelentéshez, amiért a jegyzőkönyv szerint külön dicséretben részesült. Ennél komolyabb összefoglalás – leszámítva Marosi Ernő egy 1975-ös rövid írását, ami az ELTE honlapján ma is megtalálható¹ –, nem született a tanszék történetéről. Még a kézikönyvekben is csak sorok, bekezdések foglalkoznak a témával, ami eléggé meglepő, ha arra gondolunk, hogy a tanszék a megalapításától kezdve, ha változó hangsúlyokkal is, de a választható művészettörténeti feladatkörök szempontjából a szakma legfontosabb intézménye: a tanárképzés, a múzeológusképzés helyszíne, és az önálló kutatómunka bázisa. Az utóbbi két évtizedben fellendült tudománytörténeti kutatásoknak köszönhetően a tanszék történetének egyes fontos epizódjai és tanárszemélyiségei új megvilágításba kerültek: Gosztonyi Ferenc révén sokat megtudtunk a Pasteiner-tanszék működéséről,² az utódlás problémáiról,³ az MTA Művészettörténeti Kutatóintézet Tudománytörténeti Kutatócsoportja pedig négy *Enigma*-számban kiadta a Zádor Annával készült mélyinterjúkat, amelyeket Tímár Árpád és más kollégák készítettek a legendás tanárnővel,⁴ továbbá három kötetnyi forrás és több elemző tanulmány látott napvilágot Gerevich Tibor és Hekler Antal pedagógusi tevékenységéről, ritka fotókkal a tanszék életéről,⁵ és a több kötetnyi Wilde János levelezés-kiadás⁶ számtalan adattal és korabeli beszámolóval bővítette ismereteinket a bécsi művészettörténeti tanszék, a magyar tanszék, a Szépművészeti Múzeum és a magyar műgyűjtők kapcsolatairól.⁷ Az „*Emberek és nem frakkok.*” A

¹ Marosi Ernő: *Művészettörténet. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története 1945–1970.* Főszerk. Sinkovics István. Budapest, 1970. 578–583.

² Gosztonyi Ferenc: A Pasteiner-tanítványok. *Ars Hungarica*, 38. 2012. 11–71.

³ Gosztonyi Ferenc: A „Pasteiner-tanszék” vége. Az 1917–1918-as tanszéki pályázat története és iratai. *Művészettörténeti Értesítő*, 63. 2014. 67–93.

⁴ Zádor Anna I–IV. Szerk. Markója Csilla, Bardoly István. *Enigma*, 15. 2008. No 54., 55., 57. és 16. 2009. No 58.

⁵ Gerevich Tibor (1882–1954). I–III. Szerk. Markója Csilla, Bardoly István. *Enigma*, 15. 2018. No. 96. és 16. 2009. No 59., 60.

⁶ Wilde János és a bécsi iskola I–III. Szerk. Markója Csilla, Bardoly István. *Enigma*, 21. 2015. No 83., 84., 85. A IV. kötetben közreadtuk a Budapest ostromának idején kiadott levélnaplókat is.

⁷ Ezekhez a kapcsolatokhoz ld. még: Molnos Péter: *Elveszett örökség.* Budapest, 2017.

**1. Henszlmann Imre tanszékvezető
professzor, 1880 körül**

lékeznek vissza egyetemi tanulmányaikra, a Művészettörténeti Tanszék mindennapjaira, a tanárokra, akik tanították őket, a tananyagra, amit tanultak, s mindarra, ami egyetemi éveik kapcsán felidézhető volt, a társadalmi-kulturális háttér, s (meglepően kis mértékben) a politikai történések terén. Ezek a visszaemlékezések egyelőre az ötvenes évek végén, hatvanas évek elején végzetek élményeit, beszámolóit gyűjtik össze, az egészen személyestől az egészen tárgyilagosig, képet kaphatunk az oktatás módszereiről, kirándulásokról, tanrendekről és szakirodalomról, azonban még egy ilyen rövid időintervallumban is, ami magában foglalja 1956 tapasztalatát, sok hang mesél el meglepően sokféle történetet, s noha egy egészen kicsi tanszékről van szó, olyan benyomásunk támadhat, mintha nem is ugyanarról a pár évről hallanánk. Voltak baráti társaságok, voltak kívülállók, kinek ez, kinek az volt fontosabb, néhány közös dolog mégis kirajzolódik, ami egyben specifikálja is ennek a tudományágnak a sajátos praxisait és ethosát. A meg nem írt tanszéktörténeti szintézis egyből a sokféle párhuzamos, ugyanakkor a szó minden értelmében

magyar-művészettörténet-írás nagy alakjai című több kötetes (és az idei évtől folytatódó) kézikönyv-sorozattal⁸ szinte az összes nagy tanárszemélyiség pályaképe és bibliográfiája immár elérhető, vagy nemsokára elérhető lesz, Henszlmann Imrétől (1. kép) a nemrégiben elhunyt Marosi Ernőig. Mégsem történt meg a tanszék történetének egységbe gyúrása, monografikus feldolgozása, aminek az is oka, hogy az egyetemi Almanachokat, az Egyetemi Tanács és a kari ülések jegyzőkönyveinek ritkás hivatkozásait, tanszéki jelentéseket leszámítva túl sok forrással nem rendelkezünk a témára vonatkozóan.⁹ Ezen az állapoton szeretnénk változtatni - talán az utolsó utáni pillanatban - ezzel a szintén hosszabb távra tervezett projekttel, melynek első két kötetét¹⁰ veheti most kézbe az olvasó, s amelyben az 1958-as évben végzettekkel kezdődően egykori diákok, egyetemi hallgatók em-

⁸ „Emberek és nem frakkok.” *A magyar-művészettörténet-írás nagy alakjai*. I-V. *Enigma*, 13. 2006. No 47., 48., 49. és 17. 2010. No 62., 63. (Az első három kötet kézikönyvként keménytáblás kötésben is.)

⁹ Az ELTE Egyetemi Tanácsának, illetve Bölcsészettudományi Karának jegyzőkönyvei elérhetőek: https://library.hungaricana.hu/hu/collection/egyetemi_jegyzokonyvek_elte/

¹⁰ A második kötet nemsokára szintén megjelenik.

összetartó történetiszál kihívásával találja szemben magát: a tudománytörténet máris élettel telik meg, a hangok tanáraink, mentoraink, kollégáink hangjai, s az oktatás metodikája és körülményei, sőt, a tanrendje is meglepően keveset változott, ahogy a problémák is eléggé hasonlítanak azokhoz, amiket Vayer Lajos, a most tárgyalandó ciklus közepén, 1962-ben megfogalmazott.

Vayer kollégáival együtt így foglalta össze a tanszék történetét: „A budapesti egyetem a múlt század hatvanas éveiben többször tett javaslatot a Bölcsészettudományi Karon Művészettörténeti Tanszék létesítésére. Noha Eötvös József kultuszminiszter helyeselte a javaslatot,

2. Pasteiner Gyula tanszékvezető
professzor, 1908

a tanszék felállítására csak 1872-ben, az első egyetemi tanár kinevezésével került sor. A Tanszék fennállása folyamán időnként két paralel és nem profilált tanszékre osztottan végezte munkáját. A Tanszék az egyetemes európai művészettörténet és a magyar művészettörténet oktatásának és a múzeumokban kutató és gimnáziumokban oktató művészettörténészek nevelésének feladatát látta el, időnként az ókori művészettörténet (»klasszika-archeológia«) és a középkori régészet (»keresztény archeológia«) oktatását is tevékenységi körébe vonván. Az első professzor Henszlmann Imre volt, utána – időnként egymás mellett – 1885-től Pasteiner Gyula, (2. kép) 1897-től Czobor Béla, 1918-tól Hekler Antal, 1919-ben Meller Simon, – akinek a Tanácsköztársaság ideje alatt kifejtett tanári tevékenysége miatt utóbb még múzeumi pályáján sem lehetett hazájában maradása, – 1924-től Gerevich Tibor, 1950-től Fülep Lajos, 1955-től Vayer Lajos következett. A Tanszék mellett 1893-ban létesült a könyvtár, fotográfia- és diapozitív-tár magában foglaló intézet. A régi egyetemi rendszerben a professzor mellett általában 5–10 másutt állásban lévő magántanár és 1–2 ideiglenes alkalmazású adjunktus vagy tanársegéd vett részt az oktató-nevelő munka végzésében. A Tanszék alapítása óta lényegében az egyetlen magyarországi egyetemi művészettörténeti tanszék, csak a második világháború alatt és után működött néhány esztendeig a szegedi egyetemen is Felvinczi Takács Zoltán professzor személyéhez kötött egy művészettörténeti katedra. A Tanszék, mint a hazai művészettörténet-tudomány egyetemi fóruma, a szakterület közéletében jelentős szerepet játszott, és a magyar művészettörténet-tudomány külföldi kapcsolatai egyetemi szinten ugyancsak a budapesti Tanszék történetéhez fűződnek. A tanszéki intézet kis keretei ellenére is a múzeumi intézményekkel azonos szinten ért el kiváló eredményeket az oktató munka végzése mellett a kutató tevékenység területén.”¹¹

¹¹ Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Tanácsának ülései, 1961–1962 (HU ELTE 1.a.18–19.)

3. Rómer Flóris és Henszlmann Imre egy karikatúrán, *Borsszem Jankó*, 1875. márc. 7.

Ezt a Vayer-féle vázlatot így egészíthetnénk ki:¹² a Budapesti Magyar Királyi Tudományegyetem önálló művészettörténet tanszéke az Országos Magyar Képzőművészeti Tanács javaslatára jött létre 1872-ben. Első vezetője Henszlmann Imre volt, nyilvános rendkívüli tanári kinevezéssel. 1878-ban rendes tanárrá nevezték ki, s 1888-ban bekövetkezett haláláig vezette a tanszéket. Közben 1885-ben Pasteiner Gyula nyilvános rendkívüli tanár kinevezésére és vezetésével egy második tanszék létrehozására is sor került. A kettősség Henszlmann halálával szűnt meg, amikor is az ő helyére utódot nem neveztek ki. Időközben a katolikus egyház javaslatára 1897-ben megalapították a Keresztényrégészeti Tanszéket, mint gyűjteményt, Czobor Béla nyilvános rendkívüli tanár vezetésével, aki már 1877-től a „keresztény műarcheológia és szimbolika” magántanára volt. Ez a gyűjtemény 1904-ben bekövetkezett haláláig állt fenn. Erről az időszakról írta Marosi Ernő: „A tanszéket betöltő első professzor, a magyar művészettörténet-írás megalapítóinak nemzedékében talán legfontosabb egyéniség, Henszlmann Imre (1813–1888) hosszú időre meghatározta az oktató- és kutatómunka jellegét. A Bölcsészettudományi Karon alapított Művészettörténeti

1962. április 20. 1. A tanszéki jelentések tárgyalása. Jelentés a Művészettörténeti Tanszék tevékenységéről. 343.

¹² A harmincas évekig ehhez forrásul szolgál: Szentpétery Imre: A Bölcsészettudományi Kar története 1635–1935. Budapest, 1935.

Tanszék azért vált szükségessé – s ezt a szükséglet tudományunk művelői egy évtizeddel korábban hangoztatták már –, mert a művészeti fejlődés menetének, törvényszerűségeinek kutatása erre az időre már meglehetősen eltávolodott a konkrét művészi gyakorlattól. Éppen ezért a tanszék munkájában is kezdetben az elméleti, esztétikai elemekkel szemben a szorosabban vett történeti és archeológiai kérdések jutnak vezető szerephez. Ez a tudománytörténeti jelenség, a régészet és a művészettörténet területe közötti kezdeti differenciálatlanság, hosszú időre meghatározza a Művészettörténeti Tanszék fejlődését is. Amint a magyar régészet története, kutatásai, intézményei és publikációi ez időpontig elválaszthatatlanok a művészettörténetétől, úgy ezeknek az egyetemi tanszékeknek története is szorosan összekapcsolódik. A két világháború közti szakaszban ennek megfelelően két, régészeti-művészettörténeti jellegű, de elsősorban művészettörténettel foglalkozó tanszék működik egymás mellett: a Klasszika Archeológiai és Művészettörténeti, illetve a Művészettörténeti és Keresztény Régészeti Tanszék. Akkor tehát, midőn a 1945 után a régészeti és művészettörténeti tanszékek szétválasztása megtörténik, tulajdonképpen egy régen túlhaladott tudománytörténeti helyzet maradványait szüntetik meg, egyúttal reális alapokra helyezve a speciális művészettörténész-képzést is.”¹³ (3. kép) 1911-ben Gerevich Tibor (4. kép) az olasz művészettörténet, Hekler a klasszika archeológia magántanára lett. (5. kép) Pasteinert 1916-ban nyugdíjazták, de utódlására csak 1918-ban került sor, amikor Hekler Antalt nyilvános rendes tanárrá nevezték ki. Az általa vezetett tanszék neve 1940-ig többször változott: Archaeológiai és Művészettörténeti Intézet, Művészettörténeti és Classica Archaeológiai Intézet, Művészettörténeti Intézet (Hekler-intézet). A Tanácsköztársaság idején, 1919 májusa és augusztusa között Meller Simon került Hekler helyére. A keresztény régészeti tanszék visszaállításának kérdése már 1921-ben a Bölcsészettudományi Kar tanácsa előtt feküdt, de csak 1924-ben intézték el, amikor Gerevich Tibor a Czobor-féle gyűjtemény élére került, mint nyilvános rendes tanár. Azonban miután 1923-ban a Római Magyar Intézet igazgatójává nevezték ki, ténylegesen nem sokat tartózkodott Budapesten. A gyűjteményt 1926-ban intézetté alakították át, de csak 1930-tól viseli a Művészettörténeti

4. Gerevich Tibor tanszékvezető
professzor, 1920-as évek

¹³ Marosi 1970. i. m.

és Keresztényrégészeti Intézet nevet (Gerevich-intézet). A kettősség 1954-ig, Gerevich Tibor haláláig állt fenn. 1951. január 1-ével Fülep Lajost egyetemi tanárnaként a Magyar föld régészete tanszékre nevezték ki, majd 1951. június 15-ével a művészettörténet tanszékére. Tanszékvezető egyetemi tanári kinevezése 1952. november 15-ével történt meg. Tehát a tanszéken akkor két professzor, Gerevich Tibor és Fülep Lajos működött. (6. kép) Gerevich halála után, 1954-ben, Vayer Lajost nevezték ki másik professzornak. (7. kép) A tanszék 1958-ban kettéválasztották, az I.

5. Hekler Antal tanszékvezető
professzor, 30-as évek

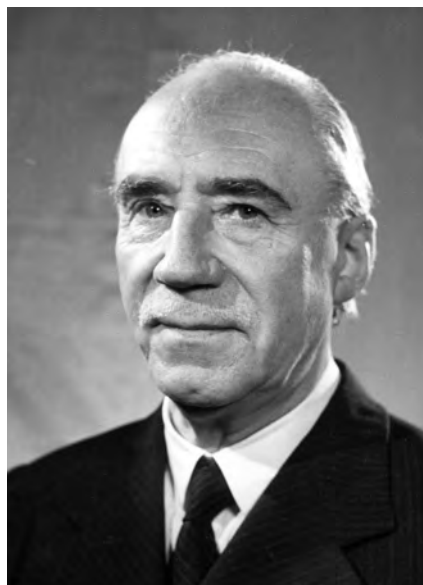
sz. tanszék vezetője Fülep volt, a II. sz. tanszéké Vayer. Fülep Lajos 1960. december 31-én nyugdíjba ment. A tanszékvezető Vayer Lajos lett, s a két tanszék ismét összevonták. A művészettörténet oktatása szorosan kapcsolódott az egyre inkább differenciálódó régészeti képzéshez. Az Érem- és Régiségtani Tanszék élén 1914–1930 között Kuzsinszky Bálint professzor állt. Utóda Alföldi András lett. Az 1938-ban megalakított Őrégészeti Tanszék Tompa Ferenc vezette. Az antik görög és római művészet, valamint a 17–18. századi művészet oktatását a Hekler Antal vezette tanszék, míg a középkori régészetet és a XIX. századi művészet oktatását a Gerevich Tibor vezette tanszék látta el. „Csak 1961-ben következett be a két tanszék összevonása és közös irányítás alatt való egyesítése. 1955 óta az előbbi tanszék, 1961-től pedig az egyesített tanszék vezetését az 1949 óta megbízott előadóként működő Vayer Lajos egyetemi tanár látta el, mellette 1962-től Zádor Anna működött, aki 1948-tól megbízott előadóként, 1951-től intézeti tanárnaként, később professzorként vett részt (1974-ig) az oktatásban. Vayer Lajos szakterülete a késői középkor és reneszánsz képzőművészetének, mindenekelőtt a grafika művészetének a története, Zádor Anna elsősorban az egyetemes építészet, főként a klasszicizmus építészetének történetével foglalkozik. Mellettük Aradi Nóra docens a modern művészet specialistájaként működött, 1960 óta. Ebben az időben tanított a tanszéken Molnár László, akinek kutatásai az iparművészet történetére irányultak, és 1963-ban nevezték ki tanársegédnek a középkori művészettörténettel foglalkozó Marosi Ernőt.”¹⁴

A kettősség újabb visszaállítására épp a mostani első visszaemlékezés-kötetünk időbeli határvonalán tett javaslatot az Egyetemi Tanács előtt Bóka László,¹⁵ aki a Művészettörténeti Tanszék éves jelentését referálta. A jegyzőkönyvben ezt így rögzí-

¹⁴ Uo.

¹⁵ Bóka László (1910–1964) író, irodalomtörténész, az MTA tagja. 1962-ben a XX. századi magyar irodalomtörténeti tanszék tanszékvezető tanára. Híres volt pikírt, gonoszkodó stílusáról. Ld.: Szalay Károly: *Arcok törött tükörben*. Budapest, 2004.

tették: „Bóka László referens elmondja, hogy a Művészettörténeti Tanszék jelentése elfogadható, öröndetesen rövid áttekintést is nyújt a tanszék múltjáról. Sőt, ezúttal sem ártott volna, ha a tanszék története még részletesebben tárulna elénk, mert így kitűnnék, hogy az egységes művészettörténeti tanszék fennállása, illetve több tanszékre való hasadása eleddig sohasem elvi megfontolások alapján történt, hanem mindig személyi kérdéseken múlt: ki kellett nevezni Gerevich Tibort, megoszlott; meghalt Hekler, egyesült; meghalt Gerevich, megoszlott, stb.”¹⁶ „A tanszék jelentéséből kitűnik, hogy e valójában két tanszéknek oktató személyzete egy tanszékvezető egyetemi tanárból és két docensből áll, se adjunktusa, se tanársegédje nincs. Ez a helyzet még akkor is tarthatatlan, ha tudjuk, hogy a tanszék

6. Fülepi Lajos tanszékvezető professzor,
1950-es évek

természetszerűleg külső oktatókat is bevon a munkájába [...]. Javasolja Bóka elvtárs, hogy az ET foglaljon állást a második művészettörténeti tanszék felélesztése mellett, és mondja ki annak szükségességét, hogy mindkét tanszék legalább 1-1 adjunktusi, illetve tanársegédi állást kapjon, s hogy a Kar biztosítsa a demonstrátori állások folyamatosságát e tanszékeken. [...] Ami a szemléltető eszközöket illeti, pl. a színes diapozitívek majdnem teljesen elérhetetlenek a tanszék számára, és egyáltalán, a tanszéki diapozitív anyagnak csak igen kis százaléka használható.”¹⁷ Vayer Lajos panaszát Bóka azzal egészíti ki, hogy a diapozitívek, a vetítógépek helyzete és minősége botrányos és egy epidiaszkóp és diaszkóp beszerzése fontos lenne.¹⁸ Az Egyetemi Tanács hosszan tárgyalja a középiskolai művészettörténet-oktatás romló helyzetét, a rajztanárok szerepét a területen, majd visszatérnek a tanszék egyesítése/újraelosztása ügyére: „Vayer professzorral tárgyalásokat folytattak a Kar és az MM vezetői arról, hogy egy vagy két tanszéket lát szükségesnek. Vayer professzor azt tartaná helyesnek, ha az adott káderlehetőségeket és az oktatási-nevelési igényeket felmérve a két tanszéket egyesítenék és 1 tanszékvezető professzor lenne. [...] Mióta Fülepi professzor nyugdíjba ment, a két tanszék teljesen együtt dolgozik, így készült a jelentés is.”¹⁹

¹⁶ ET jegyzőkönyv, 283.

¹⁷ Uo., 286.

¹⁸ Uo., 285.

¹⁹ Uo., 287-288.

Ahogy az a dokumentumokból kiderül, Bóka László pikírt megjegyzését arról, hogy a tanszékek számát mindenkor az egyéni ambíciók határozták meg, Vayer Lajos professzor még azon az ülésen visszaigazolta: ennek az eddig ismeretlen epizódnak köszönhetjük a ma ismert Művészettörténeti Tanszék egységét. Az előzményekhez tartozik, hogy Bóka, aki Füleppelel együtt látogatta a Kereszturyék lakásában vasárnaponként összegyűlő társasági délutánokat, ebben a kérdésben Fülep elképzeléseit képviselte, aki Zádor Annát szánta utódjául a másik tanszék élére. Zádor Anna így emlékezett vissza erre a helyzetre: „Na most, amikor Gerevich meghalt, akkor természetesen kiírtak egy pályázatot a tanszékre, [...] Vayer megírta a Kossuth ikonográfiáját, és ebbe Andics Erzsébet kifejezetten beleszere-

7. Vayer Lajos, 1970-es évek

tett és azt mondta, hogy csakis Vayer Lajos lehet a tanszék professzora, senki más, és így lett ő a tanszék professzora.²⁰ Amire rettenetesen büszke is volt, és Andics szárnya alatt bujkált, ameddig csak lehetett. Fülep aztán sokkal később – Vayert is csak azt hiszem, 59-ben nevezték ki,

²⁰ Zádor Anna 1954. szeptember 1-én nyújtotta be pályázatát a Történelemtudományi Karra 1954. augusztus 19-én meghirdetett egyetemi tanári állásra. A kijelölt bizottság 1954. szeptember 23-án az alábbi döntést hozta: „A Művészettörténeti Tanszéken meghirdetett nem tanszékvezető tanári állásra két pályázat érkezett be (Vayer Lajos és Zádor Anna) a két félédocensi állás meghirdetése pedig eredménytelen maradt. A pályázat véleményezésére és javaslatlételre alakult szakszabizottság elnöke Mátrai László, az Egyetemi Könyvtár Főigazgatója, tagjai Fülep Lajos és Oroszlán Zoltán egyetemi tanárok voltak. A szakszabizottság nem jutott egyhangú eredményre. »A Bizottság elnöke, Mátrai László javasolja, hogy első helyen Vayer Lajos, második helyen Zádor Anna jelöltesse az egyetemi tanári állásra. E sorrendet szerinte az indokolja, hogy Vayer Lajos tudományos munkáinak a történeti kutatással való kapcsolatát szorosabbnak és szervezettebbnek látja, mint amilyen ez a kapcsolat Zádor Anna műveiben; ennek fontosságát a történettudományi kar oktatási szempontjából tartja kiemelendőnek. Fülep Lajos és Oroszlán Zoltán a két jelöltet aequo loco [azonos helyen] javasolja, azzal a megokolással, hogy nem lát olyan különbséget, mely egyiket a másik fölé helyezné eddigi munkásságuk alapján. Zádor Anna oktatási gyakorlatával, Vayer Lajos nagyobb múzeumi tapasztalata áll szemben.« A szakszabizottság javaslatát a Kari Tanács megtárgyalta és beható vita ellenére nem tudott egyöntetű álláspontra jutni, tekintettel arra, hogy mindkét jelölt méltó a meghirdetett állás betöltésére. Végül is a Kari Tanács elfogadta a dékán összefoglalóját, mely értékelve a két jelölt érdemeit és a Vayer Lajoséit egy fokkal

nem tudom pontosan –, 60-ban, amikor megjelent a *Pollackom*, akkor kértem a nagydoktorit, és amint ezt megkaptam, ki is neveztek professzornak, ekkor lettem professzor, ezt még Fülep tudta intézni. Amint Fülep nyugdíjba ment, nem is kellett szegénynek meghalnia, akkor Vayer gyorsan egyesítette a két tanszéket, mert nem tudta volna elviselni, hogy nekem legyen egy tanszéke. Ezt nyögi most a tanszék, Marosiék, mert sokkal könnyebb helyzetben lenne, ha két tanszék lenne legalább, és közben az összes többi szak, a néprajz, a pszichológia, mind három-négy tanszékből áll, nem is egyből, és annyi professzorból és annyi dotációból, szóval ez egy borzasztó nagy hiba volt. Hát megtörtént.”²¹ Zádor Anna Vayert nagyon nem kedvelte, Fülep távozását pedig végtelenül fájlalta: „Ezt én borzasztó csapásnak éreztem, mégpedig nem magam miatt, hanem a művészettörténet miatt, mert az volt a benyomásom, hogy most, hogy ő nem köteles a művészettörténet bizonyos feladataival és egyéneivel foglalkozni, most ezt ki fogják végezni, most itt csak a hitványság fog eluralkodni, s most itten mindennek vége. Nem az embereknek, hanem magának a diszciplínának vége. Ezt a szemére hánytam, és azt mondtam, hogy cserbenhagyott minket. Tudniillik az, hogy az egyetemet otthagya: ez rendjén volt, de az, hogy az Akadémiát is otthagya, az *Actát* is otthagya: ezt nem tartottam szükségesnek, a Bizottságot otthagya, mindent, mindent.”²² Nagyon a szemére hánytam. Ezt nem fogadta el, természetesen, sőt zokon is vette tőlem. Annyiban neki volt igaza, hogy alapjában véve nem pusztult el semmi, ezt kell, hogy mondjam; persze hogy hatalomra és erőre kaptak olyanok, akik, mondjuk, az ő vezérlete alatt nem kaphattak volna erőre, nekem személy szerint borzasztó volt, mert Vayer első évei elmondhatatlan keserveket okoztak nekem.”²³

Azon túlmenően, hogy a középiskolai művészettörténeti oktatás helyzete a mai napig nem rendeződött igazán kielégítően, amiképpen a tanszék technikai felszereltsége is hagy kívánnivalót maga után, egy másik probléma is máig ható érvénnyel fogalmazódott meg ezen a bizonyos egyetemi tanácsülésen. „Vayer elvtárs Szigeti professzortól²⁴ állandóan kéri, hogy az esztétikai oktatás fokozottabban forduljon a képzőművészeti esztétika kérdései felé. Művészettörténészeink abban bűnösök, hogy

nyomósabbnak találta. [...] I. Tóth Zoltán, az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Történettudományi Karának dékánja.” (MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, Adattár, MKI-C-I-75/II-980-981.)

²¹ „A diákjaim följelentettek engem.” Interjú Zádor Annával. *Enigma*, 2009, no. 58. 80.

²² Az MTA II. osztályának vezetősége 1960. január 18-án, Fülep Lajos távollétében megtárgyalta és döntött a Művészettörténeti Bizottság összetételéről, olyan személyeket helyezve a Bizottságba, akiket Fülep erre alkalmatlannak tartott; ugyanígy járt el a II. osztály elnöksége az *Acta Historiae Artium* és a Művészettörténeti Értesítő szerkesztőségének átalakításával. Fülep válaszul mind a két tisztségéről lemondott. 1960. február 5-én, illetve december 9-én. Ld. részletesen: *Fülep Lajos levelezése. VI. 1951–1960*. Sajtó alá rend. F. Csanak Dóra. Budapest, 2004. 320–330., 358–360.

²³ „Megjelent Füst Milán, a fogsorát a kezében lobogtatva.” Interjú Zádor Annával. *Enigma*, 2008, no. 55. 153.

²⁴ Szigeti József (1921–2012) filozófus, esztéta, az MTA tagja. Egyetemi tanár az ELTE Esztétika Tanszékén, az MTA Filozófiai Intézetének igazgatója.

8. Éber László magántanár, 1914

a művészetelméleti, módszertani és tudománytörténeti kérdések nem álltak kutatásaik főtérén.”²⁵ Egyben a tanszék megbízhatóságával szemben is fogalmazódott meg kétely. Bóka szerint „A felszabadulás után Gerevich professzor lényegében már semmivel sem törődött, Fülep Lajos sem törődött ezekkel a kérdésekkel, nem lenne tehát helyes, ha mindaz, ami hosszú évtizedek alatt felhalmozódott, úgy festene, mintha a jelenlegi tanszékvezetés pillanatnyi mulasztásából állna elő. Ami a polgári tudományokat illeti, a jelen ideológiai helyzetet nézve itt is tekintetbe kell venni a múltat, mert pl. Gerevich Tibor és Fülep sem sokat tett a marxista művészettörténeti szemlélet kialakítása érdekében.”²⁶ A tanszék „polgári”, más megközelítésben „apoli-

tikus” múltját, ideológiai és egyben elméleti, teoretikus „rezisztenciáját”, ugyanakkor a mindenkor hatalmi viszonyok és egyéni ambíciók általi meghatározottságát egy a közelmúltban publikált szépirodalmi szöveg, a Tanácsköztársaságra emlékező, *A Visegrádi utca* című regényt is jegyző Lengyel József író hagyatékából előkerült tárcanovella karikírozza, ami a Művészettörténeti Tanszék utódlásainak kérdését tárgyalja, a baloldali meghatározottságnak megfelelően eléggé kritikusan. Habár a szövegben egyes nevek eltorzítva szerepelnek, nem nehéz felismerni a szereplőket, Éber Lászlót (8. kép), Pasteiner Gyulát, Hekler Antalt, Gerevich Tibort és a többieket. A novella főszereplője, Horváth Imre feltehetően Lengyel József alteregója, aki a századelőn, az olykor a Vasárnapi Körben is megforduló értelmiségiek szokásainak megfelelően művészettörténetet is hallgatott, a megörökített pillanat pedig a Pasteiner-tanszék felbomlásáé. A Művészettörténeti Tanszék mindig jóval nagyobb hallgatóságot vonzott, mint ahányan végeztek a szakon, és erős presztízsét mutatja, hogy még a belügyei is közérdeklődésre tartottak számot. Noha a regényesen megírt események, tények nem felelnek meg teljesen a valóságnak és erős forráskritikával kell kezeljük a szöveget, hiszen például a tanszékvezetői szék nem Pasteiner halála miatt üresült meg, s Pasteiner halálát sem a novellában jelzett okok okozták,²⁷ de a szöveg visszaad valamit az egykori miliő hangulatából, és a felvázolt helyzet megint csak Bókát igazolja.

²⁵ ET jegyzőkönyv, 289.

²⁶ Uo. 295.

²⁷ Az utódlás kérdéseiről l.: Gosztonyi 2014. i. m.

„Éber Antal²⁸ egyetemi magántanár, a Műemlékek Országos Bizottságának főtitkára baráti beszélgetésre hívta meg legtehetségesebb diákját, Horváth Imrét.

A diák, nyurga húszéves fiú félénken nézett körül a tölgyfa bútoros nagy dolgozószobában. A falakon körös-körül könyvespolcok. Alul a nagy polcok, szélesek, tele mappákkal, melyekben nyilván műemlékek fényképei voltak, feljebb a nyolcadrétes vastag kötetek, a plafon alatt kiskörű polcok, és mind tele-tele könyvvel. Annyira tele, hogy a fiú – bár igen kényelmetlenül ült az íróasztal előtti díványon – akaratlanul is arra gondolt: hova rakja a magántanár úr az ezután megjelenő könyveket.

A magántanár úr nem kevésbé érezte magát feszélyezve.

A magántanár úr a régi egyetemi tradíciókat akarta feléleszteni, meghívni, magához szoktatni a legjobb diákot, követőt nevelni belőle, a bécsi művészettörténeti iskola folytatóját, az Alois Riegl²⁹ iskoláját, melynek alapvető könyve elég érdekes lett volna, ha akadt volna fiatal ember, aki elolvas egy könyvet, melynek ilyen nem-érdekes címe van: „A késő-római műipar Ausztria-Magyarországon”.

Éber magántanár úr szerette volna megkérdezni, elolvasta-e már a diák bárha az első száz oldalt, a legfontosabb, alapvető, teoretikus részt. De nem lehetett a beszélgetést evvel kezdeni, erről már eleget beszélgettek az egyetemen, előadás után és sokkal alkalmasabb pillanatban. [...]

– Mert – folytatta a magántanár – tudnia kell, mire számíthat. Az öreg bivaly³⁰ nemrég múlt hetvenéves. Külön folyamodványt adott be, hogy ne helyezték nyugalmába. Egy évre meghagyták neki a tanszéket, egy év múlva eltűnik, és nem marad utána egyéb, mint néhány lapos cikkecske a Pallas Lexikonban. Negyvenévi tanári működés után. Nos, maga most húszéves. Huszonöt-huszonhat éves korában – ezt én, aki a maga képességeit ismerem, garantálom – magántanár lesz. De tovább? Egy év múlva a tanszékbe új ember ül, meglehetősen fiatal, és maga huszonöt évig várhatja, míg magántanárból nyilvános rendes tanár lesz. Mert hiszen tudjuk, Magyarországon a művészettörténetnek egyetlen tanszéke van. Ha az öreg elmegy, három kandidátus közt indul meg a harc. A tudomány szempontjából – a magántanár úr szerénységet és büszkeséget helyezett szavaiba – a harcról kevés szó lehetne... De... Nos, engem Gróf Tisza István támogat – úgyhogy én sem vagyok egyedül a tudomány fegyverzetében, hanem élek azokkal az eszközökkel, melyekhez éppen nekem morális jogom is van. A második kandidátus Gerevich Tibor. Neki a hercegprímás a támogatója. A katolikus egyház támogatja a jó kongreganistát, de ha a kongreganista tökéletes analfabéta, ez a támogatás aligha lépi túl a jámbor kívánság határát. A harmadik kandidátus, Heckler Antal³¹ fiatal ember, beíratlan lap, mely valószínűleg mindig beíratlan marad. Protektora Gróf Klebelsberg Kuno, a vallás- és közoktatásügyi miniszter, azon egyetlen oknál fogva, hogy Heckler sógora. De – és

²⁸ Valójában László. Antal a testvére volt.

²⁹ Az eredetiben Riehl szerepel, vagy tévesen, vagy raccsolást imitálva.

³⁰ Pasteiner Gyula.

³¹ Helyesen Hekler Antal.

a magántanár úr elbiggyesztette ajkát – Gróf Tisza István akkor is Tisza István, ha nem volna miniszterelnök, míg Klebelsberg csak addig játszik, és nem jelentékeny szerepet, míg miniszter.”³²

Álljon itt lezárásképp ez a kis korfestő részlet a frissen előkerült novellából, jelezve, hogy a Művészettörténet Tanszéknek tényleg nem egy, hanem több, elfogódott vagy épp elfogult története is elképzelhető, olyan történetek, amikből lehetőség szerint minél többet kell összegyűjtsünk, ha ismerni szeretnénk intézményeink, tudományunk múltját: ezekből szedtünk össze egy csokorra valót a jelen kötetben.

³² Lengyel József: Karrierék. Közreadja: Lengyel Tatjana. *Élet és Irodalom*, 2021. október 8.